

УДК 745.5:355.66(477):355.35(477)(091)

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2024.5.18>**Юрова Тетяна Миколаївна,**

кандидат мистецтвознавства, доцент,
викладач кафедри поведінкових наук та військового лідерства
Інституту морально-психологічного забезпечення
Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
ORCID ID: 0000-0003-0400-0852
taniushka_j@ukr.net

СИНТЕЗ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДИЗАЙНУ У «ПРОЕКТІ ПАППА ДЕ ЯНОШІ» ПОЛЬОВОГО ОДНОСТРОЮ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

Тема формування військової уніформи в кожній країні викликає інтерес, як у сфері декоративно-прикладного мистецтва, в контексті моделювання одягу, так і в історичному ключі з необхідністю аналізу трансформації напрацювань та надбань минулого в сьогодення. Україна зараз переживає період національного відродження, коли значна частина українців замислюється над своїм історичним походженням, хоче відчувати зв'язок поколінь у своїй боротьбі за незалежність, свою Батьківщину та культуру. Питання історичної спадщини в одностроях є актуальним для України та її Збройних Сил у зв'язку з докорінною реформацією та переходом у новий якісний стан, де в уніформі нової армії незалежної держави втілюються не лише функціональні вимоги сучасного бою, а й національні уніформістські традиції.

Одним із численних варіантів українського однострою періоду національних змагань є проект представлений на затвердження НКДА (Начальній Команді Галицької Армії) у березні 1919 р. начальником штабу 2 корпусу підполковником Паппа де Яноші, який історики і назвали його ім'ям. Хоча цей проект і не був реалізований, він заслуговує на увагу як зразок творчого синтезу європейського військового костюма з елементами української національної колористики та символіки. Синтез українських історичних надбань в галузі проектування одностроїв з традиціями дизайну військового вбрання країн НАТО спостерігається і в сучасній польовій, а особливо у парадній уніформах українського війська.

Мета статті – дослідити у художньо-історичному контексті проект даного однострою, який ще ніколи не був опублікований у наукових фахових виданнях, та проаналізувати його місце та роль у створенні нової уніформи ЗС України.

Ключові слова: військова уніформа, проект однострою, дизайн одягу, Галицька Армія, Збройні Сили України, національна символіка.

Yurova Tetiana. SYNTHESIS OF NATIONAL AND EUROPEAN DESIGN IN THE “PAPPA DE JANOSHI PROJECT” OF THE FIELD UNIFORM OF THE GALITIC ARMY

The topic of military uniform development in each country generates interest in various fields, from decorative and applied arts to clothing design, as well as in a historical context, necessitating an analysis of how past developments and achievements transform into the present. Ukraine is currently experiencing a period of national revival, during which many Ukrainians reflect on their historical roots and seek a connection between generations in their struggle for independence, homeland, and culture. The question of historical legacy in military attire is relevant for Ukraine and its Armed Forces amid a deep reform and transition to a new level, where the uniform of the new army of an independent state embodies not only the functional requirements of modern combat but also national uniform traditions.

One of the numerous variants of Ukrainian uniforms from the period of national struggle is the project submitted for approval to the MCGA (Main Command of the Galician Army) in March 1919 by Lieutenant Colonel Papp de Janosi, Chief of Staff of the 2nd Corps, who gave his name to the uniform as historians referred to it. Although this project was never implemented, it is noteworthy as a creative synthesis of European military attire with elements of Ukrainian national colors and symbolism. The synthesis of Ukrainian historical uniform heritage with NATO military attire design traditions can also be observed in the modern field, and especially ceremonial, uniforms of the Ukrainian military.

The purpose of this article is to explore, in an artistic-historical context, this particular uniform project, which has never before been published in professional academic journals, and to analyze its place and role in the creation of the new uniform for the Armed Forces of Ukraine.

Key words: military uniform, uniform project, clothing design, Galician Army, Armed Forces of Ukraine, national symbolism.

Вступ. З проголошенням 9 жовтня 1918 р. в українських етнічних землях Австро-Угорської імперії Української держави (з 13.11.1918 – ЗУНР), на порядок денний постало питання створення збройного захисту молодій республіці. Це завдання виконало Розпорядження ДСВС (Державного Секретаріату Військових Справ), яке затвердило організаційно-штатну структуру нової Галицької Армії та оголосило мобілізацію чоловіків віком від 18 до 35 років [1]. Створенням власного військового однострою зайнявся Письменничий відділ ДСВС на чолі з його керівником Іваном Боберським. Серед численних проєктів, представлених на розгляд творчої групи, певний інтерес викликає «Проєкт Паппа де Яноші», в якому простежуються спроби адаптації уніформи армії Австро-Угорської імперії до українського військового вбрання. В остаточному варіанті однострій Галицької Армії було затверджено Розпорядженням XLVI ДСВС від 22 квітня 1919 р. «Про однострій Українського війська Західної Облaсті Української Народної Республіки» [2, с. 1–7].

Матеріали та методи. У процесі дослідження було вивчено та проаналізовано архівні документи ЦДАВО України (Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України), зокрема опрацьовано матеріали архівного фонду № 2188 НКДА Західної області УНР за період 1918–1920 рр. [3, арк. 70–80], публікації істориків-уніформістів та фахівців у сфері українського однострою, а також проєкти та документи, що стосуються створення сучасної військової уніформи ЗС України за період після 2014 р. Для проведення дослідження було залучено загальнонаукові та спеціальні методи: метод аналізу та синтезу для ознайомлення та створення блоку інформаційних джерел, аналітичний метод для обробки архівних документів та наукових праць із зазначеної теми, культуролого-мистецтвознавчий метод для визначення змісту художнього наповнення матеріалу, що вивчається, історико-генетичний метод для дослідження історії розробки та практичної реалізації проєктів уніформи, порівняльний метод для

зіставлення проєктів минулого з сучасними одностроями.

Аналіз попередніх досліджень. Вибрана тематика синтезу національного та європейського в українській однострої та його символіці відображена у дисертаційних дослідженнях істориків Віктора Карпова [4], Костянтина Анісімова [5], Миколи Чмира [6], Леоніда Кривізіюка [7], але вони не торкалися конкретно змістово-мистецької сторони цього проєкту уніформи. Першу згадку та загальну інформацію про цей проєкт зробили у своїй науково-популярній публікації Чмир, Є. Пінак та С. Музичук, опублікувавши з невеликим текстовим супроводом 2 ескізні аркуші з 14 архівних сторінок [8, с. 28]. Загальний короткий опис «Проєкту Паппа де Яноші» та авторську реконструкцію однострою на основі проєкту зробила у кандидатській дисертації авторка серед огляду та аналізу проєктів одностроїв Галицької Армії [9, с. 64–65, 138–139]. На сьогоднішній день даний проєкт та його аналіз поки що не були опубліковані в науковій літературі, хоча становлять інтерес в історичному, мистецтвознавчому та уніформістському плані.

Результати. Незважаючи на те, що цей архівний документ перебуває у вільному доступі, проблемою у його вивченні стало те, що він викладений нерозбірливим почерком австрійським діалектом німецької мови початку ХХ ст. Авторці довелося звернутися за допомогою у перекладі та розшифровці до лінгвістів з Австрії, щоб отримати можливість у його дослідженні. Але навіть і у цьому випадку, на жаль, не всі слова були прочитані (Рис. 1).

Аналіз документа дозволяє констатувати, що творча група 2-го Галицького корпусу запропонувала взяти за базову модель однострою ГА уніформу англійців кольору хакі (кашкет, френч, галіфе, шинель, чоботи з натуральної шкіри для персоналу всіх родів військ, рукавички з коричневої вовни для всього особового складу взимку, а для офіцерів – з коричневої шкіри ще й влітку) [3, арк. 71–73].

Крій англійського френча із закритим коміром-стійкою та чотирма накладними

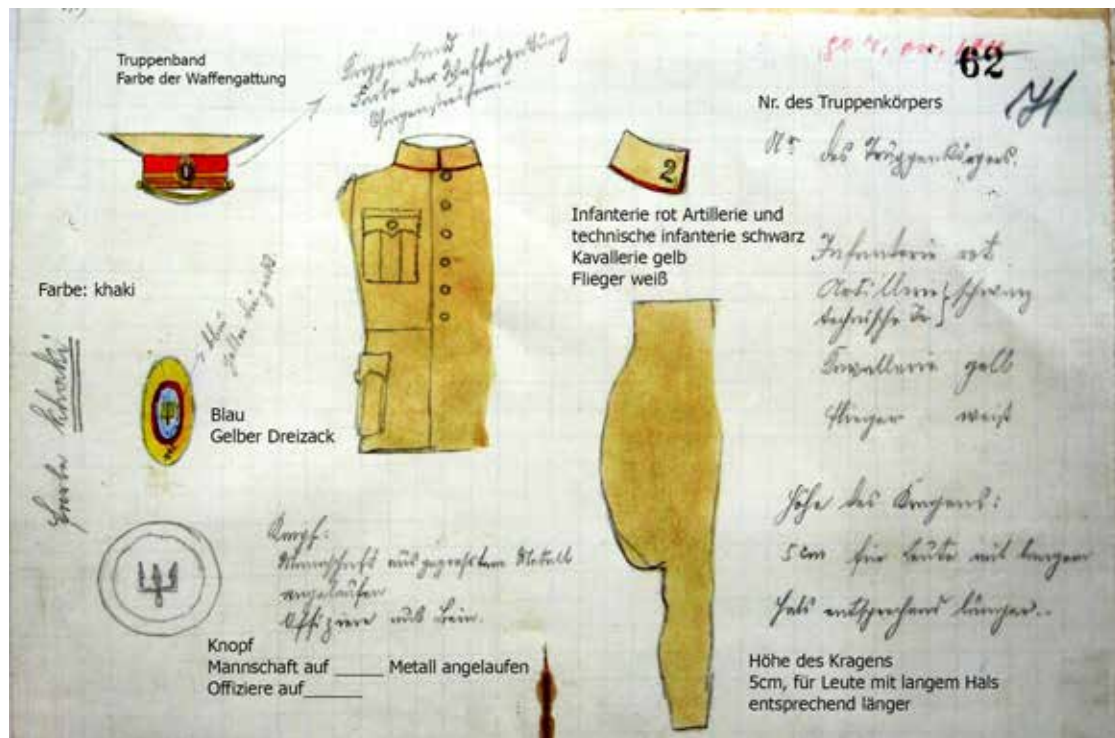

Рис. 1. Приклад розшифрування австрійськими лінгвістами тексту архівного аркушу з ескізом та анотацією [3, арк. 71]. Світлина авторки

кишенями, що застібалися на гудзики, був скопійований проектантами повністю. Але щодо військової символіки, вона була унікальною: а) Національний Герб – Тризубець, як емблема геральдичної державної приналежності в однострої, містився на кокарді кашкета англійського зразка, пряжці ремня, та у офіцерів (старшин) – на темляку («шабельний портупей») шаблі або палаша, що відповідало канонам уніформістики західноєвропейських армій; особливість проекту кокарди в тому, що золотистий тризуб на блакитному тлі мав чомусь овальну червону окантовку, що ніколи, ні раніше, ні пізніше, не зустрічалося у національній українській символіці; б) національна жовто-блакитна символіка була введена в елементи уніформи: в кокарді, в рангах сержантів та офіцерів у вигляді жовтого шовкового галуна з блакитною смужкою посередині та в тасьмі темляка холодної зброї; вона була ненав'язливою, але чітко ідентифікувала належність військовослужбовця до українського війська; в) колір окілля кашкету відповідав хроматичній символіці роду військ; г) цифровка на комірці у металевому виконанні вказувала номер військової

частини; г) розташування металевих емблем, як символів військової спеціальності, передбачалося по обидва боки коміра; д) рангове маркування на обшлагах рукавів мундира позначалося за флотськими зразками.

Примітно, що однією з вимог командування ГА щодо створення символіки та маркерів однострою була їхня унікальність та відсутність подібності з військовим одягом Російської імперії. Так, розміщення рангів (знаків розрізнення) на мундирі було обумовлене вже під час постановки завдань творчим проектним групам: виключення в уніформі будь-яких погонів, бо «вони на Україні ділають як червона хуста на вола» [10, с. 152–153, 157].

Це стало вагомим імпульсом для креативної діяльності проектантів. В результаті, як й інші, подані на розгляд комісії НКДА проекти, ця розробка продемонструвала нові підходи у створенні художньо-знакової системи однострою Галицької Армії. У ній «листівки» або «пружки» (нашивки), що символізували знаки ранги, розташовувалися на обшлагах рукавів. У генералів замість зірок передбачалися розетки. (Рис. 2, 5).

Рис. 2. Проект польового однострою, символіки та рангів офіцерів Галицької Армії. 1. Ранги офіцерського складу: а) прапорщик, б) лейтенант, в) старший лейтенант; г) капітан; г) майор; д) підполковник; е) полковник; є) генеральські знаки розрізнення з розеткою замість зірки, петлиця з 5 листків дуба на комір, пряжка ремня з Тризубцем і лампаси на галіфе. Фрагменти архівного документу [3, арк. 75, 75 зв., 77, 80]. 2. Базовий френч англійський офіцерський суконний М1-081-У та штани-галіфе (сучасна реконструкція). 3. Кокарда з Гербом-Тризубцем. Фрагмент архівного документу [3, арк. 71]. 4. Майор, начальник зв'язку 2 піхотного полку 2 Галицького корпусу у польовому обмундируванні зі штатною зброєю (реконструкція авторки)

Як відомо, у створенні художньої виразності образу воїна велику роль відіграє колірна композиція, яку в монохромній польовій однострій проекту привносили приладові кольори, що маркують роди військ. Вони дуже скромно позначалися на окіллі кашкету, «вилогах» (петлицях) шинелі та окантовці коміра, стаючи кольоровими акцентами в іміджі військового персоналу.

Особливістю проекту є те, що він зрікався системи маркування військових частин за кольором приладового сукна (погони, комір, обшлага рукавів), яка існувала в Австро-Угорській армії. Відповідно до штатної структури в імператорських збройних силах напередодні

Першої світової війни налічувалося 27 угорських і 27 німецьких полків, кожен з яких мав свій колір приладового сукна [11, с. 22–23]. Це вносило неймовірну плутанину в ідентифікацію військовослужбовців, підрозділів та частин, оскільки запам'ятати таке багаточіття було просто нереально.

Проектанти звели все хроматичне маркування до 8 кольорів, поклавши в основу системи розпізнавання ототожнення за кольорами родів військ та військових спеціальностей. Хоча запропонована система і не була затверджена, цей принцип маркування було реалізовано в уніформі Галицької Армії та сучасних ЗС України (табл. 1).

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз кольорів приладового сукна, відповідно до родів військ,
«Проекту однострою Паппа де Яноші», затвердженого однострою Галицької Армії
та сучасної уніформи ЗС України**

Рід військ	Проект Паппа де Яноші однострою Галицької Армії [3, арк. 71, 74]	Затверджений однострій Галицької Армії [2, с. 5–6]	Сучасна уніформа ЗС України (Накази МО України від 20.11.2017 № 606 та від 04.11.2020 № 398) [12, 13]
Генеральний штаб	Темно-блакитний оксамит	Яскраво-червоний оксамит	Степ (світло-оливковий) та за родом військ
Вищий командний склад	Світло-блакитний оксамит	Малиновий оксамит	Степ (світло-оливковий) та за родом військ. Президентський полк: малина (пурпур)
Піхота	Червоний	Темно-синій	Степ (світло-оливковий)
Артилерія	Чорний	Вишнево-червоний	Полум'я (яскраво-червоний)
Кіннота	Жовтий	Жовтий	–
Авіація	Білий	Білий	Грозове небо (сіро-синій)
Інженери та техніки	Чорний	Темно-жовтий	По роду військ, де проходять службу
Сапери. Телеграфісти (зв'язківці)	Чорний	Попелястий	
Військові лікарі	По роду військ, де проходять службу	Чорний	
Ветеринари		Кавовий	
Фінансисти (рахункові старшини)	Темно-синє сукно	Ясно-зелений	
Інтенданти	Вишнево-червоний оксамит	Темно-зелений	
Військові капелани	Чорний	Фіолетовий	Однострій – підрясник темно-оливкового кольору

Нововведенням стала також пропозиція розміщувати фахове маркування (металеві емблеми приналежності до військових спеціальностей) не лише з обох боків коміра. Для артилеристів, загальна емблема яких розташовувалась на комірі, були ще передбачені нагрудні овальні металеві знаки з деталізацією приналежності до видів артилерійських систем (мінометна піхотно-гарматна батарея, польові гаубиці, важкі пушки, найважчі пушки, гірська артилерія).

Всього було розроблено 11 варіантів емблем, у тому числі для артилеристів, саперів та інженерів («піонерів»), залізничників, зв'язківців (телеграфістів та телефоністів), кулеметників та лікарів («золотий жезл ескулапа») (Рис. 3). Як не дивно, але в проекті не представлені емблеми для таких основних

видів збройних сил, як піхота, кіннота та авіація. Можливо, що проект не було завершено або його частина була втрачена.

Демократичність уніформи, властива європейським арміям, виявлялася в тому, що відмінності в польових одностроях між рядовим, сержантським, офіцерським і вищим командним складом у цьому проекті стосувалися лише особистої зброї, рангів, деяких аксесуарів та оздоблення елементів уніформи, таких, як жовтий шнур на кашкеті офіцерів замість підборідного ремінця у рядового та сержантського складу. Одноманітні для всіх штани-галіфе нової уніформи з двома врізаними кишенями з обох боків заправлялися у шкіряні коричневі чоботи, які також пропонувалися для всього персоналу.

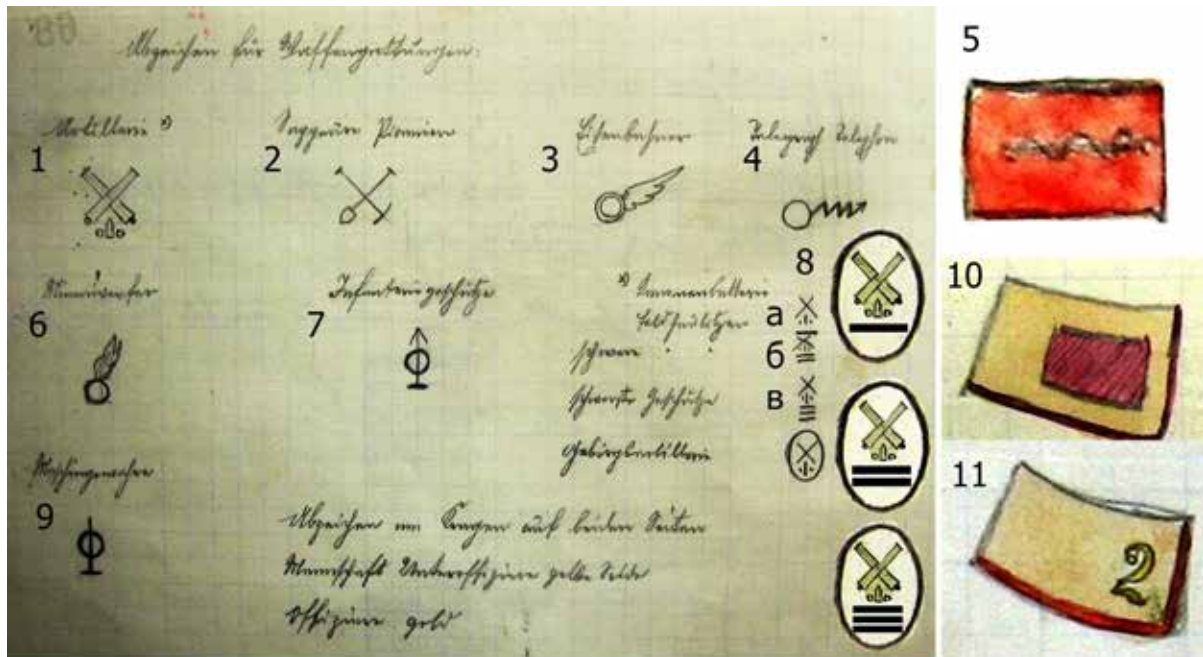

Рис. 3. Маркери (емблеми) військових спеціальностей в «Проекті однострою Паппа де Яноші»: 1. Артилеристи. 2. Сапери та інженери («піонери»). 3. Залізничники. 4. Зв'язківці (телеграфісти та телефоністи). 5. Лікарі. 6. Мінометники піхотно-гарматної батареї. 7. Артилеристи (польові гаубиці). 8. Нагрудні знаки артилеристів: а) важкі пушки, б) найважчі пушки, в) гірська артилерія. 9. Кулеметники. 10. Розташування петлиці на комірці шинелі. 11. Цифровка належності до військової частини. Фрагменти архівного документу [3, с. 71, 74, 77 зв.]

Це ж стосувалося і короткої шинелі, подібної до австрійської, але з чотирма кишнями (дві косі врізані нагрудні і дві бічні із зовнішнім клапаном). Шинель з бічним запахом застібалася на внутрішні гачки, мала капот, драгунську складку і хлястик ззаду, широкі обшлага на рукавах без знаків розрізнення (на відміну від мундиру). Приналежність до роду військ та військової спеціальності позначалася маленькими кольоровими петлицями з відповідною емблематикою, які розташовувалися з обох боків відкладного коміру (Рис. 4).

Особистою зброєю офіцерського складу пропонувалися пістолети, палаші чи шаблі, штатною зброєю піхотинців – традиційна гвинтівка з багнетом, а для почесної варти та тилових формувань передбачалися лише шаблі. Всім вершникам покладалися шпорі на чоботи.

Висновки. В історії створення уніформи українського війська незалежної держави «Проект однострою Паппа де Яноші»

посідає значуще місце. Незважаючи на те, що в повному обсязі він не був прийнятий як базова уніформа Галицької Армії, такі його принципові підходи до художнього маркування війська, як наука рангова система, хроматичне рішення ідентифікації за родами військ та військовими спеціальностями, введення власної емблематики були враховані при формуванні національного однострою як у період визвольних змагань 1918-1920 рр., так і у мистецтві створення військової уніформи в наші дні.

Велике значення в історичному та мистецькому контексті має і факт вдалого синтезу європейського та національного у військової формі одягу. Це дозволило, використовуючи провідні для того часу європейські уніформістські здобутки, успішно демонструвати національну ідентичність в образі озброєного захисника свободи та незалежності України, що відтоді стало традицією в українській уніформістиці.

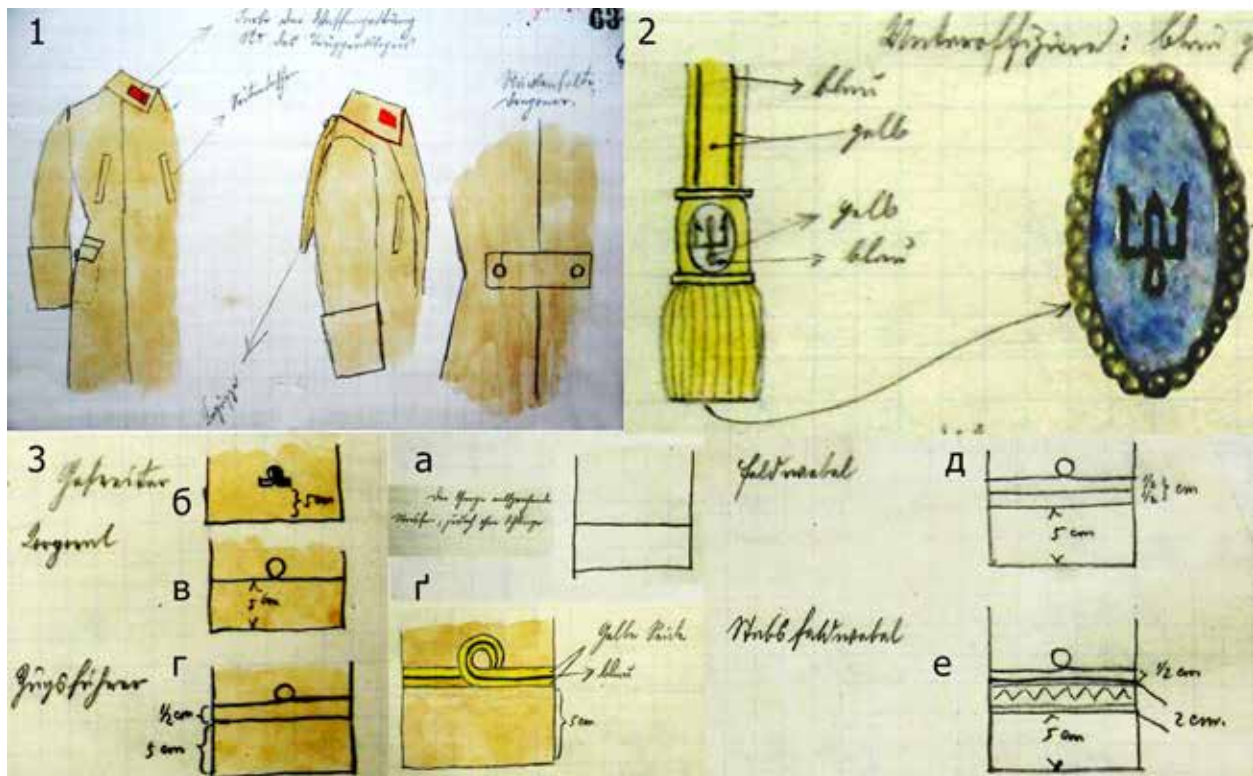

Рис. 4. Шинель, елементи національної символіки та ранги рядового, сержантського та унтер-офіцерського складу у «Проекті однострою Паппа де Яноші»: 1. Польова шинель персоналу ГА. 2. Національна символіка у жовто-блакитній тасьмі та значка шабельної портупей. 3. Знаки розрізнення на обшлагах рукавів: а) солдати та інші небойові категорії; б) єфрейтор; в) сержант; г) сержант – командир відділення (цугфюрер); г) шовковий галун сержанта з блакитною смужкою посередині; д) фельдфебель; е) штабсфельдфебель. Фрагменти архівного документу [3, с. 72, 76, 76 зв., 78]

Література:

1. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1955–1995. ISBN 5–7707–4049–3. Т. 9. С. 3433.
2. Розпоряд XLVI з 22 квітня 1919. Вісник Державного Секретаріату Військових Справ. 1919. Ч. 11. С. 1–7.
3. ЦДАВО України. Ф. 2188 Начальна Команда Галицької Армії Західної області Української Народної Республіки, м. Чортків. 1918–1920 рр. Оп. 1. Спр. 36. Оперативні зведення військових груп про хід воєнних дій та розпорядження Начальної Команди Галицької Армії про розташування військ. Відомості про кількість особового складу та бойовий, продовольчий стан III корпусу Галицької Армії, 29 березня – 1 квітня 1919 р., 113 арк.
4. Карпов В. Історичні витоки української військової символіки та її розвиток в незалежній Україні: дис. Доктора іст. наук: спец. 07.00.01. Переяслав–Хмельницький, 2015. 467 с.
5. Анісімов К. Однострої Збройних Сил України періоду національних змагань 1917–1920 рр.: дис. Канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Костянтин Вікторович Анісімов. Донецьк, 2002. 199 с.
6. Чмир М. В. Символіка Збройних Сил України 1917–1920 рр. : автореф. дис. Канд. іст. наук : спец. 07.00.06 / Микола Васильович Чмир. К., 2006. 17 с.
7. Кривизюк Л. П. Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917–1920 рр.: дис. канд. іст. наук: спец. 20.02.22 / Леонід Петрович Кривизюк. Львів, 2001. 196 с.
8. Чмир М. Галицька Армія 1918–1920. / Микола Чмир, Євген Пінак, Сергій Музичук ; [Координатор проекту і ред. Сергій Музичук]. Рівне: Видавець Олег Зень, 2008. 80 с. (Бібліотека журналу «Однострій». Серія «Українські формування ХХ століття. Організація, уніформа, символіка»).
9. Юрова Т. Однострій українських вояків від Першої до Другої світової війни: Монографія / Тетяна Юрова. Київ: Видавець О. Філюк, 2016. 398 с.

10. Боберський І. Щоденник. 1918–1919 рр. / Іван Боберський / Упоряд. Ю. А. Мицик. К.: «КМ Академія», 2003. 260 с.

11. Jung P. The Austro–Hungarian Forces im World War 1 (2) 1916–18 (Osprey МАА 3№ 397) / Peter Jung, Darko Pavlovic. London: Osprey publishing, 2004. 48 p.

12. Наказ МО України від 20.11.2017 № 606 «Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту та ліцеїстами військових ліцеїв».

13. Наказ МО України від 04.11.2020 № 398 «Про затвердження Змін до Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту та ліцеїстами військових ліцеїв».

References:

1. Encyklopediya ukrayinoznavstva: Slovnikova chastina: [Encyclopedia of Ukrainian studies: Dictionary part] / *Naukove tovaristvo imeni Shevchenka*; gol. red. prof., d-r Volodimir Kubijovich. Parizh – Nyu-Jork: Molode zhittya, 1955–1995. – ISBN 5–7707–4049–3. Т. 9. Р. 3433 [in Ukrainian].

2. Rozporyad XLVI z 22 cvitnya 1919 [Order XLVI of April 22, 1919]. *Visnik Derzhavnogo Sekretariatu Vijskovich Sprav*. 1919. Ch. 11. P. 1–7 [in Ukrainian].

3. CDAVO Ukrayini. F. 2188 Nachalna Komanda Galickoyi Armiyi Zahidnoyi oblasti Ukrayinskoyi Narodnoyi Respubliki, m. Chortkiv. 1918–1920. Op. 1. *Spr. 36* [TsDAVO of Ukraine. F. 2188 Initial Command of the Galician Army of the Western Region of the Ukrainian People's Republic, Devils 1918–1920 Op. 1. Ref. 36]. *Operativni zvedennya vijskovich grup pro hid voyennih dij ta rozporyadzhennya Nachalnoyi Komandi Galickoyi Armiyi pro roztashuvannya vijsk. Vidomosti pro kilkist osobovogo skladu ta bojovij, prodovolchij stan III korpusu Galickoyi Armiyi, 29 bereznya – 1 kvitnya 1919 r.*, 113 ark [in Ukrainian].

4. Karpov, V. (2015). Istorichni vitoki ukrayinskoyi vijskovoyi simvoliki ta yiyi rozvitok v nezalezhnij Ukrayini: dis. Doktora ist. nauk: spec. 07.00.01 [Historical origins of Ukrainian military symbolism and its development in independent Ukraine: dissertation. Dr. Hist. Sciences]. Pereyaslav–Hmelnickij, 467 p. [in Ukrainian].

5. Anisimov, K. (2002). Odnostroyi Zbrojnih Sil Ukrayini periodu nacionalnih zmaganiy 1917–1920: *dis. Kand. ist. nauk: spec. 07.00.01*. Doneck. 199 p. [in Ukrainian].

6. Chmir, M. V. (2006). Simvolika Zbrojnih Sil Ukrayini 1917–1920: *avtoref. dis. Kand. ist. nauk: spec. 07.00.06*. [Uniform formations of the Armed Forces of Ukraine during the period of national competitions 1917–1920: diss. Cand. history Sciences]. Kyiv. 17 p. [in Ukrainian].

7. Krivizyuk, L. P. (2001). Vishkil ta vohovna robota v ukrayinskih vijskah periodu vizvolnih zmaganiy 1917–1920: *dis. Kand. ist. nauk: spec. 20.02.22*. [Training and educational work in the Ukrainian troops during the period of liberation struggles 1917–1920: diss. Ph.D. history Sciences]. Lviv. 196 p. [in Ukrainian].

8. Chmir, M. (2008). Galicka Armiya 1918–1920. [Galician Army 1918–1920]. Rivne. Vidavec Oleg Zen. 80 p. (*Biblioteka zhurnalu «Odnostrij»*). Seriya «Ukrayinski formuvannya HH stolittya. Organizaciya, uniforoma, simvolika». [in Ukrainian].

9. Yurova, T. (2016). Odnostrij ukrayinskih voyakiv vid Pershoyi do Drugoyi svitovoyi vijni: Monografiya [Uniformity of Ukrainian soldiers from the First World War to the Second World War]. Kiyiv: Vidavec O. Filyuk. 398 p. [in Ukrainian].

10. Boberskiy I. Shodennik. (2003). 1918–1919 [Bobersky I. Diary. 1918–1919] / Uporyad. Yu. A. Micik. K.: «КМ Академія», 260 p. [in Ukrainian].

11. Jung, P. (2004). The Austro–Hungarian Forces im World War 1 (2) 1916–18 (Osprey МАА 3№ 397) / Peter Jung, Darko Pavlovic. London: Osprey publishing, 48 p.

12. Nakaz MO Ukrayini vid 20.11.2017 № 606 [Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated November 20, 2017 No. 606] «Pro zatverdzhennya Pravil nosinnya vijskovoyi formi odyagu ta znakiv rozrizenennya vijskovosluzhbovcyami Zbrojnih Sil Ukrayini, Derzhavnoyi specialnoyi sluzhbi transportu ta liceyistami vijskovich liceyiv» [in Ukrainian].

13. Nakaz MO Ukrayini vid 04.11.2020 № 398 [Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 04.11.2020 No. 398] «Pro zatverdzhennya Zmin do Pravil nosinnya vijskovoyi formi odyagu ta znakiv rozrizenennya vijskovosluzhbovcyami Zbrojnih Sil Ukrayini, Derzhavnoyi specialnoyi sluzhbi transportu ta liceyistami vijskovich liceyiv» [in Ukrainian].